

Veřejné mínění se v procesu vývoje celé lidské společnosti postupně stalo významnou silou, která do tohoto vývoje sama aktivně zasahuje. V současné etapě pak hraje významnou roli prakticky ve všech vyspělých zemích světa. V socialistické společnosti vystupuje jeho úloha do popředí zejména v souvislosti s růstem významu subjektivního činitele pro další rozvoj socialistické společnosti, s rozvojem a neustálým prohlubováním socialistické demokracie. Safarov k tomu říká, že „veřejné mínění je jednou z hlavních složek socialistické demokracie“ [Safarov 1970 : 13]. Aktivní a uvědomělý podíl širokých lidových mas na řešení důležitých otázek života společnosti je nezbytným předpokladem dalšího rozvíjení socialismu v našich zemích. Poznání podstaty sociálního jevu „veřejného mínění“ je proto v současné době problémem, jehož závažnost narůstá úměrně tomu, jak stoupá potřeba kvalitních konkrétních sociologických výzkumů názorů a mínění lidí.

Nemá-li výzkum veřejného mínění zabřednout do jednostrannosti, kterou s sebou zavléká pozitivismus a empirismus ve svých nejrůznějších „metodologických“ obměnách a která je typická pro řadu výzkumů mínění prováděných západními sociology, musíme se vedle neustálého rozvíjení a zdokonalování dílčích postupů a metod věnovat i otázce obecnější — zkoumání *veřejného mínění jako specifické formy reflexe sociální reality*. V opačném případě ustrne proces poznání na povrchu problematiky a výsledkem konkrétních výzkumů budou izolované, atomizované poznatky. V Ústavu pro výzkum veřejného mínění při FSÚ se proto v rámci rozvoje metodologie výzkumu veřejného mínění zabýváme nejen otázkami metod a technik získávání a zpracování údajů, ale také otázkami vymezení a zkoumání veřejného mínění jako sociálního jevu. Řešení tohoto na první pohled abstraktního a s konkrétním výzkumem jen málo souvisejícího úkolu je jedinou cestou ke skutečně efektivnímu využití bohaté základny dat, vytvořené činností ústavu od počátku sedmdesátých let.

Při analýze podstaty veřejného mínění jako sociálního jevu vystupují jako základní do popředí otázky objektu a subjektu veřejného mínění a zejména problematika jejich vzájemného vztahu a vzájemných vazeb. Od těchto základních otázek je posléze možné odvíjet další analytické postupy, směřující k hlubšímu a globálnějšímu popisu zkoumaného jevu.

Veřejné mínění, stejně jako žádný jiný sociální jev, není pochopitelně možné postihnout a popsat způsobem, který by byl úplný a vyčerpávající. Složitost celé sociální struktury lidské společnosti je taková, že každá její více či méně samostatná část je prakticky nevyčerpatelná a každý její popis je jen určitou abstrakcí, jen aproximací skutečného stavu, aproximací, která je determinována stavem poznání vědy, aktuální historickou situací i schopnostmi poznávajícího subjektu. To platí i o popisu objektu a subjektu veřejného mínění, který předkládáme v této stati. I taková abstrakce však má v procesu poznání své oprávnění a může přispět k lepšímu pochopení zkoumaného jevu.

V tomto článku se budeme zabývat otázkami objektu a subjektu veřejného

mínění zejména z hlediska jejich prakticky používaného a prakticky použitelného členění, s nímž se v různých podobách setkáváme v konkrétních sociologických výzkumech. Největší důraz přitom klademe na problematiku vzájemného vztahu objektu a subjektu, jehož analýza je nezbytná pro jakýkoli globální popis veřejného mínění. Vyplývá to přímo z faktu, že veřejné mínění je svou podstatou komplexním a vnitřně bohatě strukturovaným, dalo by se říci „agregátním“, vztahem subjektu — sociální skupiny — k objektu — sociální realitě.

1. Objekt veřejného mínění

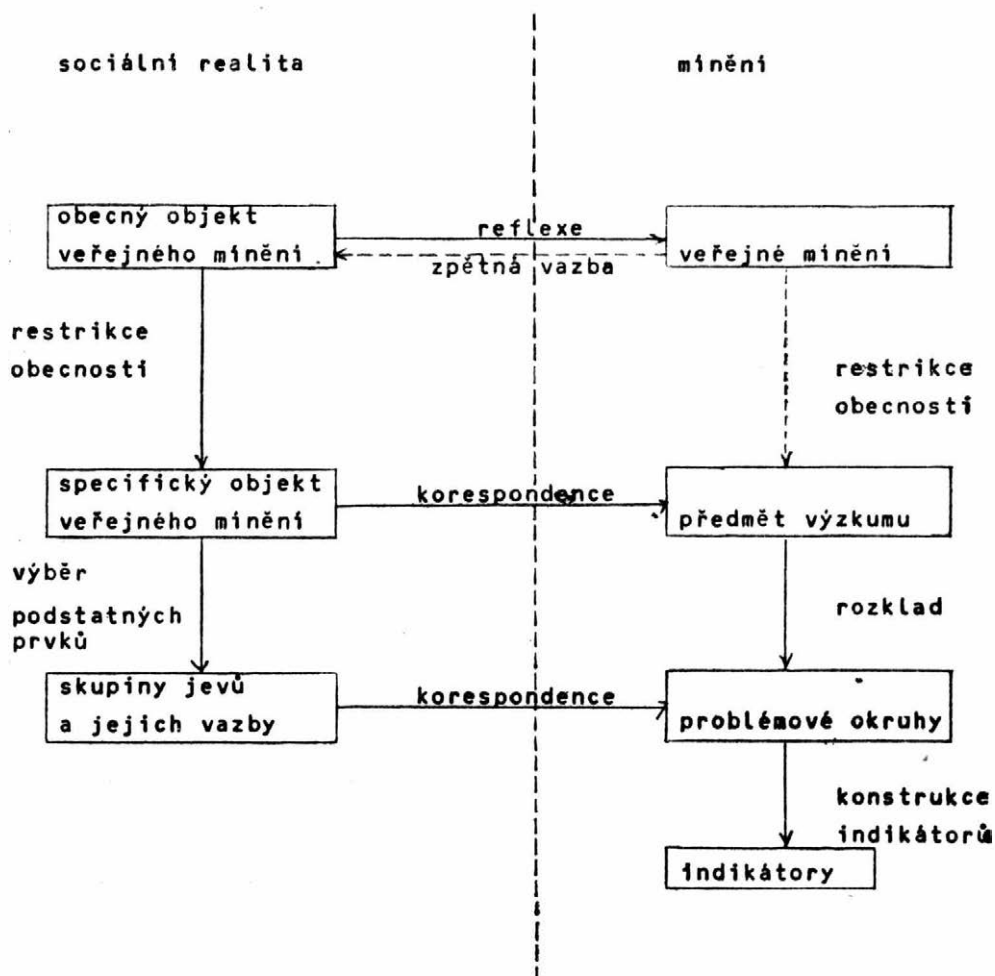
Otázka objektu veřejného mínění je jedním z klasických problémů příslušné oborové sociologie. Za obecný objekt veřejného mínění se obvykle označuje celá sociální realita, události a jevy ve společnosti, činnost politických stran, organizací, institucí, skupin i jednotlivců (Filozofický 1976: 511).

Složitost a rozmanitost sociální reality přispívají k tomu, že tato realita se nestává objektem veřejného mínění jako celek. Tato skutečnost se odráží i v dílech řady autorů, kteří analyzují vlastnosti objektu veřejného mínění. Například Grušin [1972 : 98 an.] a souhlasně s ním i Korobejnikov [1981 : 49 an.] vyzdvihují dvě hlavní podmínky, které musí splňovat jev, aby se o něm mohlo vytvořit veřejné mínění. První z nich je společenský zájem a aktuálnost, druhou diskusnost. Grušin kromě těchto kritérií uvádí ještě třetí — kompetentnost. Podle tohoto kritéria jsou objektem veřejného mínění pouze ty jevy, jejichž podstatě veřejnost rozumí. V tomto bodě však s Grušinovou prací nesouhlasíme, neboť podle našeho názoru náleží k objektu veřejného mínění i skutečnosti plně nepochopené, pokud se dostanou do centra společenského zájmu. Tak existuje například veřejné mínění o transplantacích nebo stavbě jaderných elektráren, ačkoli podstatě těchto problémů většina lidí pochopitelně nerozumí. Korobejnikov v citované práci ostatně o kompetentnosti jako podmínce tvorby veřejného mínění také nehovoří.

Vymezení objektu veřejného mínění prostřednictvím určitých podmínek (jako u Grušina a Korobejnikova) marxisticko-leninská sociologie obecně přijímá. Jedná se však o vymezení na úrovni spíše filozofické, pro potřeby výzkumné praxe příliš široké. Pro každý konkrétní výzkum je třeba vymezit objekt veřejného mínění na nižší úrovni. Toto snížení úrovně obecnosti však není pragmatickým zjednodušením — jeho opodstatněnost a adekvátnost tkví v samotném procesu geneze a způsobu existence veřejného mínění. Mínění se totiž nevytváří o celé sociální realitě naráz, nevytváří se o objektu v celé jeho obecnosti najednou. Tím ovšem nechceme říci, že by se veřejné mínění o jednotlivých sociálních jevech utvářelo izolovaně. Vzniká v dialektické jednotě teoretického i každodenního vědomí o jednotlivých částech sociální skutečnosti ve vazbě na všechny ostatní jevy sociální reality, které subjekt veřejného mínění chápe jako s daným jevem související. Toto chápání souvztažnosti s dalšími sociálními jevy, toto zasazení do kontextu sociální reality může přitom být jak vědomé, tak ne plně vědomé, implicitní.

Řekli jsme, že obecné vymezení objektu veřejného mínění jako celé sociální reality není vhodné pro výzkumnou praxi, v níž stejně nelze získat komplexní obraz názorů na celou sociální realitu vzhledem k jejímu charakteru i vzhledem k charakteru samotné výzkumné praxe. V rámci konkrétního zkoumání je proto z globálně chápaného objektu veřejného mínění nutné vyčlenit určitou část sociální reality a redukovat šíři jejich souvislostí s ostatními částmi celku, tzn. soustředit se pouze na rozhodující vazby a zanedbat ostatní. Taková část obecného objektu veřejného mínění, která je relativně uceleným výsekem spo-

lečenské reality, určitým menším okruhem jevů, jejich vybraných vnitřních i vnějších vazeb, je potom z hlediska výzkumu *specifickým objektem veřejného mínění*. Obvykle se mínění o takto pojatém objektu označuje jako předmět (téma) výzkumu (srovnej [Jadov 1977 : 61]). Je třeba zdůraznit zásadní rozdíl mezi (obecným nebo specifickým) *objektem veřejného mínění* — *jevy sociální reality* — a *objektem výzkumu veřejného mínění* (předmětem výzkumu), jímž jsou názory na specifický objekt veřejného mínění.

Při koncipování konkrétních výzkumů jsou v rámci specifického objektu veřejného mínění vymezovány skupiny jevů a jejich vazeb, které jsou z hlediska cílů výzkumu rozhodující a nejzávažnější. Názory na ně tvoří rozklad předmětu výzkumu na tzv. problémové okruhy. Tento postup je jednou z nejpodstatnějších fází procesu operacionalizace, který pokračuje konstrukcí indikátorů.

Celou situaci schematicky znázorňuje obrázek č. 1, v němž jsou plnou čarou znázorněny vazby podstatné pro tvorbu veřejného mínění a pro operacionalizaci, čárkovaně pak vazby odvozené.

Při vymezování specifického objektu veřejného mínění, předmětu výzkumu

a problémových okruhů nejde a ani nesmí jít o svévolné vytrhávání části sociální skutečnosti či umělé vytváření abstraktních systémových konstrukcí, ale o reflexi podstatných aspektů reálně existujících jevů a jejich reálných vnitřních i vnějších vazeb, i když jde o reflexi abstrahující a restringující. Jestliže tedy říkáme, že „každý empirický výzkum je . . . více či méně parciální“ [Zich 1974 : 525], neznamená to, že by parciálním měl být *proces vymezení*, že by mělo jít o neúplnou analýzu. Parciální je pouze vytvořený specifický objekt výzkumu ve srovnání s komplexností sociální reality, z níž byl vydělen na základě co nejúplnějšího rozboru, parciální je předmět výzkumu ve srovnání s veřejným míněním jako celkem.

Při vytváření problémových okruhů, odpovídajících výtýpovaným skupinám jevů a jejich vazbám, pak již vůbec nejde o parcializaci, ale o hledání podstaty, hlavních článků. Paralelou tohoto úsilí v matematice je hledání konečné báze nějakého prostoru.

Je samozřejmé, že uvedený postup je podmíněn stupněm poznání dané problematiky, konkrétními schopnostmi výzkumného týmu a potřebami toho subjektu společenského řízení, pro nějž především je výzkum prováděn. Pokud jsme výše hovořili o podstatných aspektech jevů, je třeba to chápat jako podstatnost právě z hlediska objektivních potřeb tohoto subjektu.

Z hlediska potřeb výzkumné praxe tedy vydělujeme z veřejného mínění předmět konkrétního výzkumu, rozdělený do obsahově homogenních problémových okruhů. Jednotlivé předměty výzkumů se přitom mohou lišit buď horizontálně — tím, že postihují různé oblasti společenských jevů, tedy různé části objektu, nebo vertikálně — různým stupněm obecnosti, neboli, jak se často říká, „hloubkou záběru“ zkoumání jedné oblasti společenských jevů. Příkladem horizontální odlišnosti v praxi ÚVVM byla například témata *Názory obyvatel ČSSR na práci národních výborů* a *Názory obyvatel ČSSR na otázky války a míru*,⁽¹⁾ druhý typ odlišnosti se projevil například u výzkumů *Světová orientace obyvatel ČSSR* a *Názory obyvatel ČSSR na otázky religiozity a ateismu*,⁽²⁾ kde se jeden z problémových okruhů stal předmětem dalšího šetření a sám byl dále členěn do užších a homogennějších problémových okruhů.

Při dalších úvahách o veřejném mínění budeme tedy vycházet z toho, že objektem veřejného mínění jsou určité části sociální reality a že objektem výzkumu veřejného mínění (předmětem výzkumu) jsou názory na specifický objekt veřejného mínění, členěné do problémových okruhů. Mezi předměty a problémovými okruhy různých výzkumů přitom mohou existovat složité vztahy podřazenosti a komplementarity.

2. Subjekt veřejného mínění

Veřejné mínění chápeme jako hromadný sociální jev, jako masové vědomí určitého integrovaného společenství lidí [Filozofický 1976: 511]. Subjektem, nositelem není jedinec, ale vždy nějaká skupina lidí. Individuum je nositelem individuálního mínění a za určitých podmínek [Grušin 1972 : 136—7] může veřejné mínění vyjádřit. Veřejné mínění je *agregátem individuálních mínění* příslušníků určité skupiny lidí, nejedná se však o prostý souhrn, ale o *agregaci chápanou dialekticky, systémově*. Stejně tak jako stav systému není plně určen jen stavy jednotlivých prvků, nevzniká ani veřejné mínění

(1) Jde o výzkumy realizované Ústavem pro výzkum veřejného mínění v roce 1980.

(2) Prvý byl proveden v Ústavu pro výzkum veřejného mínění v roce 1979, druhý v roce 1980.

prostým sečtením či určením nějaké střední hodnoty individuálních mínění všech příslušníků skupiny. Veřejné mínění vzniká v procesu konfrontace individuálních mínění členů skupiny ve složité struktuře vzájemných vazeb.

Zajímavý je v této souvislosti názor Korobejnikova, který uvádí, že „individuální a veřejné mínění vznikají současně, ale v různých formách. Prvé v aktuální, druhé v potenciální (pro projevení veřejného mínění musí být mínění jednoho individua „opracováno“ míněními jiných lidí). Oba typy mínění však tvoří jednotu, vzájemně na sebe aktivně působí“ [Korobejnikov 1981: 57]. Významnou úlohu zde hraje, podle našeho názoru, autoregulace, o níž Korobejnikov hovoří jako o „opracování“. Jedná se o změny původních individuálních mínění pod vlivem upřesnění vlastních názorů nebo konfrontace se silnějšími vlivy. Domníváme se, že základem autoregulační funkce veřejného mínění je „důvěra“ v názor většiny, nikoli obava ze sociální izolace (srov. Korobejnikov [1981: 60]). Základní podmínkou existence veřejného mínění je tedy výměna informací — vzájemná komunikace uvnitř určitého společenství individuí, interakcí jejichž individuálních mínění vzniká nová kvalita — mínění veřejné, o němž platí obdoba tvrzení, že společenské vědomí je ve srovnání s individuálním vědomím kvalitativně jiným, různorodějším, obsahově bohatším útvarem (srov. [Uledov 1973 : 46]).

Subjektem veřejného mínění je tedy, jak jsme již uvedli, nějaké společenství lidí, nějaká sociální skupina. Tento pojem je chápán nejrůznějšími způsoby, obvykle je skupina lidí vymezena určitou typickou vlastností svých prvků, která u prvků do skupiny nepříslušných chybí, nebo typickou mírou určité vlastnosti. Při výzkumu veřejného mínění obvykle nesledujeme názory skupin vytvořených pomocí znaků zkoumaných sociální psychologií, skupin, které jsou homogenní časově, prostorově a mají i úzké sociální kontakty (rodina, pracovní kolektiv). Zabýváme se obvykle názory částí populace vymezených určitými sociodemografickými nebo sociálními vlastnostmi. Takové skupiny bývají integrovány časově, nejsou integrovány prostorově (není-li přímo prostorová charakteristika použita k vymezení, i tehdy však bývá integrace dosti slabá), především však chybí nebo je nevýrazný sociální kontakt mezi jednotlivými členy. Důsledkem toho je, že skupiny, které nás jako subjekt veřejného mínění zajímají, jsou silně heterogenní z hlediska všech charakteristik s výjimkou těch, které byly přímo použity k jejich vymezení.

Při konkrétním výzkumu je často jedním z úkolů odhalit závislost mínění na této heterogenitě. Lze přitom postupovat dvěma zásadně metodologicky odlišnými cestami:

- a) Názory subjektu veřejného mínění je možné sledovat pomocí tzv. *apriorní diferenciac*e, takového členění subjektu, které vychází z vlastností zjistitelných předem nezávisle na měřícím nástroji výzkumu, např. dotazníku. Většinou se k vymezení diferenciac používá sociodemografických vlastností jedinců. Typickým příkladem je sledování názorů na otázky světonázorové výchovy mládeže v závislosti na členství v KSČ. Členství je zde vlastností, která vytváří rozklad subjektu mínění na podmnožiny členů, kandidátů a nečlenů KSČ, dále jsou analyzovány názory těchto podmnožin. Rozklad je přitom objektivní, nezávislý na metodě, jak danou vlastnost zjišťujeme, protože tato vlastnost sama je nezávislá na výzkumné proceduře a lze ji zjistit i jinak.
- b) Subjekt mínění lze rozdělit pomocí tzv. *aposteriorní diferenciac*e, tj. na základě vlastností, jejíž projev je iniciován až samotným výzkumem, vlastností, která u individuí není předem známa a navenek se nemusí nijak zjevně projevovat. Zjištění je přitom determinováno použitým výzkumným nástro-

jem a jiným nástrojem není možno vlastnost se stejnou přesností zjistit. Určující charakteristikou použitelnosti vytvořené aposteriorní diferenciace je její validita. Na základě konkrétního výzkumného nástroje lze vytvořit nepřeborné množství rozkladů subjektu mínění, smysluplná interpretace však může vycházet jen z těch, které dostatečně dobře aproximují reálně existující rozložení názorů, tedy jsou validní.

Skupiny získané na základě aposteriorní diferenciace jsou obvykle při další analýze mimo jiné identifikovány a popisovány pomocí standardních sociodemografických proměnných a jejich názory mohou být dále analyzovány. Jako příklad může sloužit vymezení skupiny nositelů výhradně náboženských tendencí v populaci ČSSR.

Uvedené dva přístupy se při analýze subjektu veřejného mínění doplňují a je vhodné využívat oba. Standardně používaným je první z nich, při němž vypočítáme v rámci apriorní sociální diferenciace a popisujeme názory společenských tříd, věkových skupin apod. Tento přístup je vhodný při srovnávání výsledků různých výzkumů a při sekundárních analýzách zejména proto, že třídící vlastnost nezávisí prakticky na formě zjišťování, vliv měřicího nástroje lze zanedbat a komparace je tedy snadná. Nevýhodou tohoto postupu však je, že apriorní rozdělení subjektu do skupin nemusí být v souladu s názorovou diferenciací, že skupiny nemusí být názorově homogenní a vytvořená diferenciace subjektu může být pro diferenciaci názorů nepodstatná.

Při aposteriorní diferenciaci je analýza výrazně závislá na použitém měřicím nástroji a získané výsledky nelze bez problémů srovnávat s výsledky získanými jiným postupem. Přesto však tento přístup výrazně obohacuje plasticitu analýzy a vnáší nové pohledy do problematiky. Podle našeho názoru není možností, které aposteriorní diferenciace subjektu poskytuje naší výzkumné činnosti, dostatečně využíváno a její metodologii je třeba věnovat soustavnější pozornost.

V současné době je z hlediska objektivních potřeb řízení naší společnosti významnější analýza subjektu veřejného mínění z hlediska apriorní diferenciace. Převažují totiž výzkumné objednávky typu *Jak se liší názory mladých dělníků na problematiku výchovy učňovské mládeže od názorů ostatní populace?* Ukažme si proto podrobněji, jaké vlastnosti se většinou pro vymezení sociálních skupin při výzkumu veřejného mínění používají.

Apriorní třídící kritéria se dají rozdělit do skupin podle toho, jaký aspekt sociální reality odrážejí. Za základní považujeme tyto kategorie:

1. Kritéria sociálně ekonomická, zahrnující odlišnosti v charakteru a obsahu práce, v dělbě činnosti v pracovním procesu, v platovém zařazení apod.
2. Kritéria sociálně demografická, zahrnující rozdíly pohlaví, věku, národnostní rozdíly, rodinný stav apod.
3. Kritéria sociálně politická, popisující členství v politických stranách a zájmových organizacích, způsob další společenskopolitické aktivity apod.
4. Kritéria sociálně kulturní, zahrnující rozdíly z hlediska vzdělání, převládajících volnočasových aktivit (kromě činnosti v organizacích) atd.
5. Kritéria sociálně ekologická, odlišující město a vesnici, ekologický typ bydliště apod.

Ve výzkumu veřejného mínění jsou uvedená základní kritéria operacionalizována v podstatě standardními identifikačními znaky, lišícími se většinou jen jemností diferenciace, která je pochopitelně závislá na předmětu a cíli výzkumu.

Pokud se týče aposteriorní diferenciace, jsou znaky, které subjekt diferencují do jednotlivých skupin, vždy vázány na konkrétní předmět výzkumu a jeho

problémové okruhy. Proto nelze podat podobný přehled jejich hlavních typů. Jsou však dva odlišné postupy, jak pomocí těchto znaků skupiny vytvářet:

- a) Na základě předběžné analýzy určíme pevně, jaké odpovědi (které hodnoty kterých znaků) zařazují jedince do jednotlivých skupin. Tím vytvoříme takzvané *typy s fixním vzorem odpovědí*. U jednotlivých respondentů pak ověříme, který typ odpovědí se u nich vyskytuje, a podle toho provedeme jejich zařazení do jednotlivých skupin. Výhoda tohoto postupu je především v tom, že vytvořené skupiny mají jasné obsahové vymezení a dobře se s nimi pracuje při interpretaci; jeho nevýhodou (vedle značných nároků na předběžnou analýzu) je, že některé skupiny mohou být nedostatečně zastoupeny.
- b) Určíme znaky, pomocí nichž budeme jednotlivé sociální skupiny vymezovat, neurčujeme však předem požadované hodnoty. Určíme dále sdruženou distribuci hodnot těchto vybraných znaků ve výběrovém souboru. Pomocí vhodných metod (seskupovací analýza, multidimenzionální škálování) pak určíme *skupiny s podobnými odpověďmi*. Výhodou tohoto postupu je, že při vhodné volbě metody lze zajistit, aby všechny skupiny byly dostatečně veliké, nevýhodou je jejich obecně nejednoznačné obsahové vymezení při další interpretaci.

Máme-li stručně shrnout úvahy obsažené v této části našeho článku, lze říci, že subjektem veřejného mínění jsou velké, obecně značně heterogenní skupiny osob, které jsou objektivně diferencované jednak na základě vlastností existujících vzhledem ke konkrétnímu výzkumu apriorně, jednak na základě vlastností podmíněných výzkumem samotným. Jedná se tedy o poměrně složitý sociální komplex s bohatou strukturou. Vlastní veřejné mínění vzniká jako výslednice vývojového pohybu tohoto komplexu — subjektu — a neméně bohatě strukturovaného komplexu sociální reality, která vystupuje jako objekt mínění, přesněji řečeno jako výslednice procesu reflexe druhého prvkem.

3. Proces reflexe při tvorbě veřejného mínění

Jak již bylo řečeno, vzniká veřejné mínění jako systémový agregát individuálních mínění prvků subjektu a v podobě agregátu zpětně ovlivňuje sociální realitu (objekt), jehož je přitom v širším smyslu součástí. Proces reflexe při tvorbě veřejného mínění se tedy neustále opakuje a je zdrojem krátkodobých i dlouhodobých vývojových tendencí veřejného mínění. Bohatá strukturovanost subjektu i objektu vede pochopitelně i ke značné složitosti vlastní reflexe, kterou je pro potřeby výzkumné praxe nezbytné metodologicky uchopit a alespoň v obecné rovině analyzovat.

Při genezi mínění a názorů z hlediska funkce je možné rozlišit určující momenty, které charakterizují čtyři různé, byť vzájemně podmíněné složky procesu reflexe každého prvku objektu, každého sociálního jevu. Hlavními prvky procesu tvorby veřejného mínění jsou, podle našeho názoru:

- a) stránka vymezení jevu
- b) stránka hodnocení jevu
- c) stránka normativní konstrukce
- d) stránka názorové sebereflexe

Tyto složky, které jsme nazvali *stránkami* veřejného mínění, jsou základními stavebními kameny mínění *jako vztahu subjektu k objektu* a nelze je od sebe díky jejich provázanosti oddělit. Vyjadřují však odlišné kvalitativní charakteristiky a jsou vzájemně nezastupitelné.

Stránkou vymezení jevu rozumíme základní výsledek procesu subjektivní identifikace určitého jevu, jeho poznání subjektem a jeho zasazení do kontextu ostatní sociální reality, přesněji řečeno do kontextu subjektivního odrazu sociální reality tak, jak je ve vědomí subjektu vytvořen. Přitom rozeznáváme:

- vymezení jevu samotného jako součásti sociální reality(3)
- vymezení příčin existence jevu(4)
- vymezení projekce (dalšího vývoje) jevu(5)
- vymezení souvislostí jevu.(6)

Stránka vymezení tedy postihuje stav i dynamiku daného jevu a jeho vazby k jevům, které subjekt chápe jako související. Vyjadřuje subjektivní identifikaci objektu subjektem a má pro veřejné mínění fundamentální význam. Dynamické vymezení jevu a jeho vazeb spolu s existujícími společensko-politickými, společensko-kulturními, morálními a dalšími normami totiž do značné míry determinuje další stránky veřejného mínění ve vztahu k tomuto jevu.

Poznamenejme zde jen na okraj, že stránka vymezení se z hlediska míry nepřesnosti subjektivní identifikace jevu vůči jeho objektivnímu místu v sociální realitě bezprostředně promítá do otázky kompetentnosti veřejného mínění. Vztah kompetentnosti a vymezení jevu je však poměrně složitým samostatným problémem, jehož rozbor přesahuje rámec této stati.

O stránce vymezení jevu jsme řekli, že její význam je fundamentální, to však neznamená nějakou prioritu ve smyslu uspořádání, zejména to pak neznamená prioritu v čase. Vymezení jevu totiž probíhá ruku v ruce s jeho *hodnocením* a bylo by chybou se domnívat, že jev je nejprve subjektivně vymezen a poté teprve hodnocen. Vymezením jevu chápeme subjektivní identifikaci, zasazení nového jevu do kontextu jevů již vymezených, ujasnění jeho vazeb na jevy již subjektivně známé. Hodnocení jevu, jenž je vymezován, je neuvědoměle utvářeno pod vlivem hodnocení jevů, které jsou subjektivně chápány jako související. *Stránka hodnocení jevu*,(7) která je často považována za jádro veřejného mínění, se tedy utváří v procesu vymezování jevu jednak v závislosti na již existujícím hodnocení jevů subjektivně souvisejících, jednak v závislosti na komplexu zájmů individuálních, několika různých úrovní zájmů skupinových i zájmů celospolečenských. Tato hlediska se navzájem ovlivňují, místy se překrývají a mohou si i protřečít. Při utváření výsledného hodnocení jevu navíc není jejich vzájemná hierarchie pevná, dochází k jejím přeměnám v souvislosti jak s postupujícím procesem vymezení jevu (může dojít ke změnám ve vymezení, které s sebou pochopitelně nesou i změny v hodnocení), tak s dalšími změnami ve vědomí subjektu. Vliv jednotlivých hledisek navíc není izolovaný, ale simultánní. Výsledné hodnocení jevu pak vzniká zvážením jednotlivých úrovní zájmů prostřednictvím vědomí jedince, jeho morálního kodexu i světového názoru.

Stránka normativní konstrukce je úzce svázána s oběma předchozími. Od-
ráží:

(3) Ve výzkumu veřejného mínění zkoumáme takové vymezení otázkou typu „Co rozumíte pod pojmem socialistická ekonomická integrace?“.

(4) Zkoumáme je například otázkou typu „Proč se podle Vašeho názoru dostatečně nevyužívá pracovní doba?“.

(5) Ptáme se na ně například otázkou „Domníváte se, že by zlepšení služeb vedlo ke zvýšení zaměstnanosti žen?“.

(6) Takové vymezení zkoumáme např. otázkou „Domníváte se, že se ceny potravin budou v příštím roce zvyšovat, zůstanou stejné nebo se budou snižovat?“.

(7) Typickou otázkou je např. „Domníváte se, že socialistická hospodářská integrace je pro hospodářství ČSSR velmi prospěšná, spíše prospěšná, spíše neprospěšná nebo zcela neprospěšná?“.

- subjektivně žádoucí stav jevu, jeho subjektivní normu(8)
- názor na postup, jak určitého subjektivně žádoucího stavu dosáhnout.(9)

Řekli jsme, že při vymezení jevu dochází i k vymezení jeho dalšího vývoje, zde se však jedná o jinou kvalitu — jedinec se nespokojuje s hodnocením jevu ve statickém smyslu, ale utváří si zároveň názor na to, jaký stav jevu by byl z hlediska subjektivního hodnocení optimální a jak tohoto stavu dosáhnout. Tím docházíme ke spojení projekce a subjektivního hodnocení v novou kvalitu — subjektivní normu jevu. Tato stránka odráží do jisté míry aktivní vztah jedince k sociálnímu okolí a má velký význam při výzkumu veřejného mínění zejména z hlediska dlouhodobého řízení sociálních procesů a odhadu reakce na budoucí společenská opatření.

Poněkud odlišné postavení zaujímá *stránka názorové sebereflexe*, která vyjadřuje:

- do jaké míry si subjekt uvědomuje své vlastní mínění(10)
- do jaké míry si uvědomuje zdroje svého mínění.(11)

Tato stránka tedy postihuje „mínění o mínění“, míru ujasnění si vlastního názoru a jeho geneze, zařazení vlastního názoru ve srovnání s jinými. Tím odráží a do jisté míry popisuje samopohyb veřejného mínění. Významný je její vliv na dynamiku veřejného mínění v souvislosti s přehodnocením převzatého mínění po reflexi jeho zdrojů. Ve veřejném mínění totiž může dojít k vpodstatě mechanickému převzetí určitého názoru — ať již pod vlivem intenzivní propagandy, nebo pod vlivem (neformální) autority — díky názorové autoreflexi však je toto mínění uvědoměním si zdroje a zhodnocením názoru samotného po určité době přehodnoceno, eventuálně změněno. I tato stránka je tím, že odráží ujasněnost vlastního mínění, velmi důležitá při výzkumech dynamiky veřejného mínění a sledování jeho změn.

Jednotlivé stránky se při vytváření reflexe jevu vzájemně doplňují, neznamená to však, že by nutně musely být v souladu. Například projekční vymezení jevu a jeho normativní konstrukce mohou být v rozporu — taková situace nastane v případě, kdy subjekt předpokládá určitý způsob vývoje jevu, s nímž nesouhlasí, nebo se domnívá, že jev dosáhne subjektivně nežádoucího stavu. Například značná část naší populace si myslí, že proces uvolňování napětí se díky činnosti Reaganovy administrativy dále zpomalí (projekční vymezení jevu), což je v rozporu s mírovou politikou socialistických zemí, která je naší populací obecně přijímána jako žádoucí normativní konstrukce vývoje lidské společnosti. Obecně platí, že stránky mínění, které jsme vymezili, existují ve vzájemné dialektické jednotě. Podstatou této jednoty je fakt, na nějž jsme upozornili již v úvodu, totiž, že veřejné mínění je svou podstatou „agregátním“ vztahem subjektu k objektu.

Závěr

Rozbor objektu veřejného mínění, prakticky používaného členění jeho subjektu a postížení podstatných složek reflexe objektu subjektem je jedním z kroků na cestě k pochopení obecnějších zákonitostí existence veřejného mínění.

(8) Otázky typu „Domníváte se, že by ženy měly více než dosud, stejně jako dosud, nebo méně než dosud pracovat ve veřejných funkcích?“.

(9) Otázka „Co doporučujete pro to, aby se ženy mohly více zapojovat do veřejných funkcí?“.

(10) Tuto otázku zkoumá např. otázka „Do jaké skupiny byste zařadil svůj světový názor?“.

(11) Například otázka „Co podle Vás mělo největší vliv na Váš světový názor?“.

Rozložení reflexe objektu veřejného mínění jeho subjektem do uvedených čtyř stránek je určitým modelem, který vytváří východisko pro zdokonalení fáze operacionalizace ve výzkumné praxi i pro přesnější interpretaci zjištěných údajů a tím pro celkové zvýšení kvality výzkumné činnosti. Při analýze subjekt—objektového vztahu zároveň vznikl pojmový aparát, který je podle našeho názoru vhodný pro další zkoumání veřejného mínění jako specifického sociálního jevu.

Literatura

- Filosofický slovník. Praha, Svoboda 1976.
Grušin, G. A.: *Veřejné mínění a jeho výzkum*. Praha, Svoboda 1972.
Jadov, V. A.: *Sociologický výzkum*. Bratislava, Pravda 1977.
Korobejnikov, V. S.: *Piramida mnějí*. Moskva, Molodaja gvardija 1981.
Safarov, R. A.: *Obščestvennoje mněnije i propaganda*. Moskva, Juridičeskaja litě-ratura 1980.
Safarov, R. A.: *Političeskij status obščestvennogo mněnija*. Sociologičeskije issledovani-ja 1970, No. 4.
Safarov, R. A.: *Obščestvennoje mněnije i gosudarstvennoje upravlěnija*. Moskva, Juridičeskaja litě-ratura 1975.
Uledov, A. N.: *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973.
Zich F.: *Sociální jev jako předmět sociologických výzkumů*. Sociologický časopis 1974, č. 5.

Резюме

И. Томек - Я. Герцманн - П. Дворжак: Объект и субъект общественного мнения с точки зрения исследовательской практики

Институт по исследованию общественного мнения при ФСУ в рамках развития методологии исследования общественного мнения изучает не только вопросы методов и технических приемов получения и обработки данных, но и вопросы определения и изучения общественного мнения как социального явления. Решение этого на первый взгляд абстрактного и лишь незначительно связанного с конкретными исследованиями задания является единственным путем к поистине эффективному использованию богатой базы данных, созданной деятельностью института за период с начала 70-ых годов, путем к тому, чтобы результаты конкретных исследований не являлись лишь изолированными, атомизированными знаниями.

Общественное мнение, — это специфическое социальное явление, особое проявление общественного сознания в форме коллективного сознания общности людей, известным способом интегрированной. При анализе сущности этого социального явления на передний план в качестве основных выступают вопросы объекта и субъекта общественного мнения и особенно проблематика их взаимоотношения и взаимосвязей. В статье изучается объект и субъект общественного мнения прежде всего с точки зрения их практически применяемого расчленения, с которым мы сталкиваемся в различном виде в конкретных социологических исследованиях.

При анализе объекта общественного мнения обнаруживается, что с точки зрения потребностей исследовательской практики необходимо перейти от общего, философского определения к более низкому уровню абстрактности. Этому отвечает вновь введенное понятие специфического объекта общественного мнения, каким является, согласно авторам статьи, определенный сравнительно целостный сегмент общественной реальности, ограниченный круг явлений, их избранных внутренних и внешних связей. Взгляды на специфический объект общественного мнения в статье в соответствии с обычной практикой квалифицируются как предмет исследования.

В дальнейшей части статьи анализируется субъект общественного мнения. Главное внимание здесь уделяется дифференциации субъекта, так как изыскание подходящего разделения является одной из наиболее частых проблем конкретных исследований. В зависимости от отношения критерия дифференциации к инструменту измерения определяются два основных класса расчленения — априорный и апостериорный, являющиеся предметом дальнейшего анализа в статье.

Центр тяжести статьи состоит в изучении взаимоотношения объекта и субъекта общественного мнения. Различаются 4 определяющих момента, которые характеризуют главные компоненты процесса рефлексии объекта субъектом. Первым из них является аспект определения явления, выражающий основной результат процесса идентификации определенного явления включая причины его существования, проекцию дальнейшего

развития и взаимосвязей. Вторым моментом является аспект оценки, называемый обычно ядром общественного мнения. С определением и оценкой явления тесно связан момент нормативной конструкции, отражающий субъективно желательное состояние явления и взгляд на способ достижения этого состояния. Несколько отличное положение занимает последний изучаемый момент — аспект саморефлексии взглядов, постигающий «мнение о мнении», степень уяснения собственного мнения и его развития, определение места собственного мнения по сравнению с другими взглядами.

Авторы статьи стремятся создать определенную модель рефлексии объекта общественного мнения со стороны его субъекта, а также сделать дальнейший шаг по направлению к уточнению подлтийного аппарата социологии общественного мнения

Summary

L. Tomek — J. Herzmann — P. Dvořák: Object and Subject of Public Opinion in the Aspect of Research Practice

Within the scope of developing the methodology applied in public opinion polls, the Institute for Public Opinion Research, affiliated to the Federal Statistical Office, is engaged not only in questions of methods and techniques used in acquiring and processing data, but also in problems connected with the definition and examination of public opinion as a social phenomenon. The solution of this task which, at first sight, is abstract and has little bearing upon concrete research, offers the only way to a truly effective utilization of the ample data basis procured by the Institute's activities since the early seventies — a way to prevent concrete research results from presenting no more than isolated, atomized findings.

Public opinion is a specific social phenomenon — a singular manifestation of social consciousness in the form of the collective consciousness of a community of people integrated in a certain way. In analyzing the substance of this social phenomenon, questions of the object and subject of public opinion, and especially problems connected with their interrelation and interdependence are coming to the fore as issues of fundamental importance. The paper deals with the object and subject of public opinion especially from the point of view of their practically applied categorization, encountered in various forms in concrete sociological research.

The analysis of the object of public opinion reveals that, in view of the needs arising in research practice, it is necessary to pass from the general, philosophical definition to a lower level of generality. In agreement with this is the newly introduced concept of the specific object of public opinion, used in the present paper to cover a certain relatively integrated sector of social reality, a reduced range of phenomena, of their selected internal and external relations. In compliance with current practice, the views of the specific object of public opinion are designated here as a research object.

The paper then goes on to analyze the subject of public opinion. In this respect, attention is paid to the subject's differentiation, as the ascertainment of an adequate breakdown is one of the most frequently arising problems of concrete research. According to the relation of the differentiation criterium to the measuring instrument, two basic breakdown categories (a-priori and a-posteriori) have been defined; these are subjected to further analysis in the following part of the paper.

A matter of primary concern is the investigation into the relationship between the object and subject of public opinion. Four determinant moments have been distinguished characterizing the most significant components of the process of the reflection of the object by the subject. The first of these is the aspect of the definition of the phenomenon, expressing the basic result of the process of identifying a particular phenomenon — including the causes of its existence, the projection of further development and implications. The second moment under discussion is the aspect of evaluation which is currently specified as the core of public opinion. In close connection with the definition and evaluation of the phenomenon is the aspect of normative construction, reflecting the subjectively desirable state of the phenomenon and the opinion about the procedure leading towards the attainment of this state. The least examined aspect has a somewhat different position — it is the aspect of the opinion's self-reflection, covering the "opinion about the opinion", the extent of sizing up one's own view and its genesis, the rating of one's own view in comparison with other views.

The aim of the present paper is to create a certain model of the reflection of the object of public opinion by its subject on the one hand, and, on the other hand, to make a further step towards elaborating a more precise conceptual apparatus in the sociology of public opinion.